

TENDINȚE ÎN EVOLUȚIA FAMILIEI ÎN ROMÂNIA

CORNELIU CĂRȚINĂ, TEODORA TONE

Apropierea momentului de trecere a pragului dintre secolele XX și XXI suscită spiritele. *Încotro ne îndreptăm? Ce ne aștepta în noul veac? Care sunt tendințele evoluției viitoare a vieții pe această planetă?* Iată doar câteva dintre întrebările la care încercăm cu toții, după măsura posibilităților noastre, să le aflăm răspunsuri. Desigur că, în elaborarea scenariilor viitorului, păreriile specialiștilor sunt așteptate în primul rând. Și pentru că aceste ultime decenii sunt marcate de progresele deosebite înregistrate în câmpul științelor sociale, profesioniștii acestora par a se constitui, cel puțin în percepția publicului larg, în „noii profeti”.

Bunăoară, unul dintre elementele cheie ale „profețiilor” asupra viitorului îl constituie evoluția fenomenelor demografice. În acest cadru, problematica uneia dintre instituțiile sociale fundamentale, familia, se bucură de o atenție sporită mai ales în condițiile reluării tezelor pesimiste referitoare la aceasta, anume cele ale crizei acestui grup social primar. Prezentul raport conține o analiză a tendințelor evoluției familiei în spațiul românesc, analiza întreprinsă în principal pe baza cercetărilor efectuate de Centrul de Sociologie Urbană și Regională — București (CSUR) și cuprinse în lucrarea *Atlasul Social al Romanici*. În cele ce urmează vom începe prin a evidenția tendințele generale în evoluția familiei în spațiul european, continuând apoi cu prezentarea acestor tendințe pentru cazul particular considerat.

Tendințe generale

Dacă debutul secolului XX marca totodată începutul extinderii și generalizării sistemului familiei nucleare, deceniul al optulea consenma regresul acestuia. Familia, arată specialiștii, a devenit „insulară”; una din funcțiile tradiționale, cea de îngrijire a vârstnicilor, a dispărut, iar funcția de socializare a copiilor este împărțită cu alte instituții sociale. Schimbarea statusului social al femeii prin implicarea ei în activități profesionale extrafamiliale determină noi configurații ale raporturilor dintre cei doi parteneri, în sensul unei regândiri, redefiniri ale rolurilor acestora. Copilul ocupa un loc central, altădată mai puțin înregistrat, fapt ce conduce la rândul său la stabilirea de noi relații între părinți, pe de o parte (e.g.: redistribuirea responsabilităților în educația și îngrijirea copiilor), iar pe de altă parte, la noi raporturi între părinți și copii. Familia devine din ce în ce mai mult un loc de refugiu afectiv ca reacție la condițiile stresante ale mediului exterior.

Procesele de industrializare și urbanizare, exodul rural, creșterea mobilității sociale, evoluția stilurilor de muncă și a calității vieții, structura și funcționalitatea habitatului, dimensiunile sectorului serviciilor care preiau o parte din funcțiile tradiționale ale familiei sunt câțiva dintre factorii care au influențat forma și mărimea familiei, precum și relațiile din interiorul acesteia. Ca rezultat al acțiunii conjugate a acestor factori putem consemna scăderea semnificației acordată actului căsătoriei însoțit de impunerea unor modele alternative de viață precum coabitarea consensuală, celibatul, căsătoriile fără copii ori menajele monoparentale. Fenomenul divorțialității este în creștere reducându-se durata medie a căsătoriei.

Toate aceste transformări i-au determinat pe o serie de analiști să reia teza, anterior menționată, a unui moment de criză în evoluția familiei contemporane. Pe de altă parte, natura și intensitatea acestor transformări variază considerabil de la o societate la alta, de la un mediu socio-cultural la altul. Bunăoară, *Vingt et Unieme Rapport sur la Situation Demographique de la France. 1992*, consemnează următoarele trăsături definitorii ale vieții conjugale și familiale: extinderea coabitării în afara căsătoriei; reculul nupțialității și creșterea numărului de nașteri în afara căsătoriei; creșterea numărului divorțurilor și implicit a menajelor monoparentale.

În legătură cu ultimul aspect, James O. Wilson (*Valorile familiale și rolul femeilor*, „Sinteze”, nr. 95/1994) arată că în general copiii din menajele monoparentale conduse doar de mamă au o situație mai dezavantajată în comparație cu cea a copiilor din familiile cu ambii părinți.

Desigur că, în încercarea de a fi completă, analiza tendințelor evoluției familiei pentru spațiul social considerat, trebuie să facă referire la evoluția regională a unor fenomene sociodemografice cu implicații evidente asupra subiectului în discuție. Astfel, se cuvine a fi menționat că țările Europei centrale și de est se constituie într-o entitate demografică relativ omogenă și net distinctă de restul continentului (cf. *Vingt et Unieme Rapport sur la Situation Demographique de la France 1992* — L'Institut National d'Etudes Demographiques).

În principal trei trăsături esențiale diferențiază demografic Estul de Vestul Europei în ultima perioadă:

- mortalitate mai puternică în Est, în particular și datorită faptului că populația respectivelor țări a profitat în mai mică măsură de progresele medicinei, adesea foarte costisitoare în special în cazul maladiilor cardio-vasculare;
- fecunditatea mai ridicată în Est, în particular și pentru faptul că în Est proporția femeilor care nu au copii este mai redusă decât în Vest;
- nupțialitatea este mai ridicată în Est, chiar dacă în general înregistrează o tendință de scădere;
- sporul natural mai ridicat din Est este compensat și chiar devansat de imigrația netă în Vest.

Pe de altă parte, după 1989, în aceste țări (inclusiv România) se conturează următoarele tendințe în evoluția unor fenomene socio-demografice:

- un declin absolut al populației determinat în special de scăderea natalității dar și de creșterea mortalității, conducând la îmbătrânirea populației și la creșterea raportului de dependență vârstnici/activi;

— o scădere drastică a natalității, producând o creștere a proporției familiilor cu un singur copil, care pe fondul scăderii participării la sistemele preșcolare (creșe, grădinițe) poate avea consecințe negative asupra școlarizării copilului;

— tendințele constatate în evoluția familiei (de decoabitare a familiilor multinuclare, de creștere a numărului menajelor monoparentale și a familiilor fără copii) se pot constitui în factori cu implicații sociale majore asupra evoluției naturale a populației, ca și asupra fenomenelor de locuire, educație, etc.

România. Tendințe în evoluția familiei

Înainte de a trece la analiza propriu-zisă a acestor tendințe, se cuvine a fi făcut un scurt apel la trecutul nu prea îndepărtat. Din acest recurs la memorie vom reține și consemna două evenimente cu implicații majore asupra fenomenului în discuție: decretul nr. 779/1966 care scotea în afara legii divorțul și decretul 770/1966 care inaugura debutul politicii brutal pronataliste. Primul decret menționat aici, „ne-a imprimat o mișcare particulară, îndepărtându-ne pentru o perioadă dată, de Europa” (Vl. Trebici, *Genocid și demografie*, București, ed. Humanitas, 1991); până la acest moment, la fenomenul divorțialității în România înregistrându-se o convergență cu modelul occidental. Efectele acestei iraționale intruziuni a statului în sfera vieții private sunt apreciate de către specialiști drept considerabile, situându-se în afară și neținând cont de schimbările generale în modelele socio-culturale.

Cel de al doilea act legislativ invocat mai sus, care a restrâns drastic accesul la avort, este desemnat tot de Vl. Trebici, citându-l pe Michel-Louis Levy, drept genogenism: procrearea obligatorie. Rezultate: cohorte de copii nedoriti, creșterea mortalității materne și a celei infantile.

Discutând însă din perspectiva prezentului, vom consemna o serie de aspecte a căror influență asupra fenomenelor nuptialității ori divorțialității este desigur considerabilă. Astfel, din analiza datelor recensământului populației României din 1992 reținem următoarele elemente:

— *inversarea raportului dintre populația masculină și feminină, pe medii rezidențiale. În sensul existenței unei proporții mai mari a populației feminine în mediul urban (51,2%) decât în comune (45,4%), situație diferită de cea consemnată la celelalte recensăminte postbelice;*

— *structura pe vârste a populației reflectă existența unui proces de îmbătrânire demografică, determinată de scăderea numărului și proporției populației tinere în vârstă până la 15 ani, care s-a redus în perioada 1977—1992 de la 25,4% la 22,7%. În paralel s-a înregistrat o creștere de 24,4% față de 1977 a persoanelor în vârstă de 60 de ani și peste — persoanele vârstnice deținând actualmente o pondere de 16,4% în totalul populației (față de 14,0% în 1977). Îmbătrânirea demografică se datorează și unei tendințe negative manifestate în evoluția fertilității feminine, care a determinat față de 1977 o reducere cu 9% a numărului de copii născuți la 1000 de femei de vârstă fertilă. Zonele cu natalitatea cea mai redusă sunt cele din vestul țării (județele Timiș și Arad), iar cele cu natalitatea cea mai ridicată situându-se în Moldova (Vaslui, Botoșani, Iași) și Bistrița-Năsăud.*

Modificări relevante se consemnează și în privința mișcării naturale a populației. La sfârșitul anului 1992 aceasta se prezenta astfel:

Regiune	Spor natural			Căsătorii			Divorțuri			Mortalitate infantilă		
	T	U	R	T	U	R	T	U	R	T	U	R
1	3,4	4,5	2,8	8,3	7,6	8,8	8,3	7,6	8,8	27,3	24,1	28,2
2	0,3	3,1	-3,3	7,2	7,4	6,9	1,2	1,7	0,6	19,7	17,7	21,6
3	-0,8	3,9	-4,5	7,6	7,8	7,4	0,9	1,4	0,6	19,7	17,0	22,0
4	-1,6	2,3	-4,1	7,7	7,4	7,8	1,2	1,8	0,7	24,8	23,7	27,4
5	-1,5	0,3	-3,3	7,6	8,0	7,3	1,2	1,8	0,6	22,3	21,6	22,8
6	-2,9	0,4	-6,2	7,3	7,8	6,7	2,3	3,0	1,2	24,3	23,3	25,5
7	0,8	2,0	-0,4	8,1	7,8	8,6	1,0	1,3	0,5	32,4	26,5	39,7
8	-3,3	-3,4	-3,3	7,1	7,2	6,6	1,8	1,9	1,7	17,6	16,0	28,8
9	-0,2	1,5	-1,9	7,7	7,6	7,7	1,3	1,8	0,7	23,3	20,8	25,7

T = total U = urban R = rural

Regiuni: 1 — Moldova 2 — Transilvania 3 — Oltenia
 4 — Muntenia 5 — Crișana-Maramureș 6 — Banat
 7 — Dobrogea 8 — București 9 — Total țară

Ca urmare a măsurilor legislative adoptate după 1989 (liberalizarea avorturilor, simplificarea procedurilor de divorț) se manifestă o tendință de reducere a sporului natural al populației (diferența dintre nașteri și decese la 1000 de locuitori), acesta înregistrând pentru prima oară în România o valoare negativă (-0,2) și o reducere a numărului de căsătorii începând cu anul 1990. Interesant de consemnat este faptul că *sporul natural negativ* se înregistrează în *mediul rural* (cu valori foarte mari în Banat (-6,2), Oltenia (-4,5) și Muntenia (-4,1) excepție în acest sens făcând doar Moldova unde sporul natural este pozitiv (2,83)). În *urban*, în toate regiunile *sporul natural este pozitiv* (cu valorile cele mai mari în Moldova (4,53) și Oltenia (3,94)), exceptând Bucureștiul unde se înregistrează o valoare negativă (-3,4).

Desigur că în analiza întreprinsă trebuie să ținem cont de particularitățile perioadei pe care România o traversează, anume cea a tranziției de la o societate totalitară către o societate deschisă, organizată conform modelului occidental. Caracteristic perioadelor de tranziție este fenomenul anomiei, pus în evidență de E. Durkhiem și înțeles ca suspendare a funcționalității vechilor norme care nu se mai constituie în noile condiții repere sigure pentru orientarea comportamentului indivizilor. Slăbirea autorității părinților și a influenței familiei de origine asupra opțiunilor tinerilor pentru diverse stiluri pe viață își pun o amprentă hotărâtoare asupra fenomenelor nupțialității, divorțialității, a modelelor de coabitare. În acest sens, „Raportul național nr. 1, ianuarie, 1994 — România '89—'93. Dinamica bunăstării și protecția

socială” elaborat sub coordonarea lui Cătălin Zamfir, Marius Augustin Pop și Elena Zamfir, notează în cazul ratei brute a căsătoriilor o scădere a acestora pentru toate țările din regiune, scădere datorată acțiunii conjugate a factorilor strict demografici cât și a celor socio-economiți, în special creșterea insecurității economice. Nupțialitatea (numărul de căsătorii la 1000 locuitori) înregistrează valori mai mari decât media pe țară în Moldova și Dobrogea. Să vedem însă care sunt atitudinile populației României față de căsătorie și familie, așa cum sunt ele surprinse de către anchetele întreprinse de Centrul de Sociologie Urbană și Regională — București. Astfel, în septembrie 1991 o primă investigație a surprins, printre alte probleme precum situația socio-demografică, mobilitate, satisfacție în viață, probleme comunitare, consum cultural și probleme legate de orientările valorice și familie și vecinătate (*Atlasul social al Românilor*, coord. D. Sandu). Eșantionul de 1500 de persoane — reprezentativ la nivel național în funcție de sex, vârstă, nivel de instrucție și regiune istorică — a fost construit utilizându-se o schemă de selecție probabilistă tristadială. Astfel, în România propensiunea pentru căsătorie și familie este încă mare, modelul cultural valorizându-le înalt. Acest aspect nu exclude însă schimbări reale și posibile determinate, mai ales, de transformările profunde ce au debutat după decembrie 1989. Principalele tipuri de asocieri (rezultate din analiza corelațională) pun în evidență următoarele relații esențiale între orientările valorice privind domeniul familiei mediul de viață și statusul persoanelor:

— „Cine ar trebui să decidă în cazul căsătoriei: părinții sau tinerii?”

Opinia potrivit căreia cei din urmă, tinerii, ar trebui să decidă aparține populației urbane, celei din Transilvania și celor cu nivel ridicat de instrucție.

— vârsta la căsătorie (în 1992 vârsta medie la căsătorie a femeilor este de 20,7 ani și cu trei ani mai ridicată pentru băieți) se consideră că ar trebui să fie mai mare pentru fete de către cei cu un nivel de instrucție mai ridicat și de către populația migrantă (îndeosebi pentru migrantii rural-urban).

— Coabitarea cuplurilor familiale. Dorința ca tinerii căsătoriți să locuiască împreună cu părinții este proprie populației din Oltenia, Dobrogea și Banat, persoanelor vârstnice, locuitorilor din mediul rural, și celor care aparțin unor gospodării cu număr mare de membri.

— Opinia potrivit căreia „este bine să ai mulți copii în familie” este prezentă în proporții semnificative în Muntenia, Transilvania și zona de sud-est a țării, la persoanele vârstnice, și este respinsă de populația urbană și de cea din zona Moldovei, deși aici vom întâlni cea mai mare talie medie a gospodăriei pe țară și sporul natural cel mai ridicat. Care este însă numărul de copii doriti? Din analiza datelor rezultă că pe total eșantion 56% dintre subiecți consideră că numărul potrivit de copii este 2. În mediul urban opțiunea pentru același număr este mai ridicată decât în rural (62,9%), aici opțiunea pentru un număr de 3 copii (28,7%), fiind mai ridicată și în raport cu totalul eșantionului (24,3%).

— Relațiile intrafamiliale. Cercetările întreprinse în ultima perioadă în unele țări au pus în evidență faptul că tipul tradițional de diferențiere a rolurilor în familie a fost înlocuit cu unul nou, caracterizat printr-o mai mare flexibilitate prin decizii luate în comun, pe cooperare. Aceasta nu înseamnă eliminarea totală a unor mentalități tradiționale legate de rolurile bărbatului și femeii. Datele obținute de CSUR arată că 83,3% dintre subiecți se

pronunță în favoarea luării în comun a deciziilor, fără diferențieri pe mediu urban-rural, sau pe regiuni istorice. Viziunea tradiționalistă asupra rolurilor celor două sexe în căsătorie este încă prezentă. La întrebarea referitoare la faptul că femeile ar avea o viață mai grea decât a bărbaților, 76,8% dintre subiecți și-au exprimat acordul față de această idee. Și în relațiile părinți-copii se conturează tendința unei mai mari elasticități și cooperări, renunțându-se la atitudini autoritar-rigide. Astfel referitor la oportunitatea luării deciziei privind școala copiilor, în 45,5% din cazuri se lasă libertatea totală acestora din urmă de a decide, iar în 37% din cazuri decizia este luată în comun. În urban, libertatea de alegere a copilului este ceva mai accentuată (48,7% față de 42,2% în rural).

Conform raportului „România '89—'93. Dinamica bunăstării și protecția socială” (C. Zamfir, M.A. Pop și E. Zamfir, coord.), România se caracterizează printr-o rată relativ mai scăzută a divorțialității comparativ cu celelalte țări din zonă, predominând conform autorilor citați anterior o reacție de apărare, coeziunea familiei generând suport pentru efortul dificil de a face față actualelor dificultăți ale tranziției. În cazul României, rata divorțialității este de aproape 3 ori mai mare în mediul urban decât în rural, atât pe total țară cât și pe regiuni, Banatul înregistrând cele mai mari valori în acest sens. Pentru rural, ratele de divorțialitate cele mai mari se întâlnesc în SAI și Banat. Pe de altă parte, deși este înregistrată o reducere a numărului de căsătorii, acesta atingând totuși cele mai mari valori din ultimii 10 ani, divorțurile situându-se în 1992 la cel mai scăzut nivel din ultimii 15 ani (1,29 la 1000 locuitori). În ancheta CSUR, atitudinea favorabilă divorțului în condițiile ivirii unor probleme ori neînțelegeri în sânul familiei, cunoaște valori mai ridicate în mediul urban, în special în Transilvania (33%), București (21,4%), Moldova (15,8%) și Banat (15%). Valori relativ mai ridicate se înregistrează și în mediul rural pentru Moldova (14,4%) și Transilvania (11,7%), prin comparație cu cele din Banat (2,7%) și Crișana-Maramureș (2,6%).

Atitudinea nefavorabilă divorțului este mai tranșant exprimată în mediul rural, unde valorile înregistrate se situează în jurul valorii obținute pe total eșantion sau mult peste aceasta cum este cazul Banatului (72,5%), Munteniei (65,9%), Dobrogei (61,3%) sau Olteniei (87,4%). Explicația poate consta în faptul că în mediul rural se mențin încă anumite tradiții legate de căsătorie, de importanța acesteia ca instituție socială, divorțul fiind considerat ca o știrbire a prestigiului familiei, ca eșec al individului de a se conforma modelului general cultural-normativ.

În paginile anterioare, am încercat să evidențiem, cu ajutorul datelor obținute din studiile întreprinse atât de CSUR cât și de alte instituții (Comisia Națională de Statistică, Institutul de Cercetare a Calității Vieții, etc.), câteva dintre tendințele evoluției familiei în spațiul românesc. Întrebarea tot mai des pusă în ultimii ani este cea referitoare la posibilitatea existenței unei crize a acestei instituții sociale. Așa cum am arătat, analiza făcută pentru o societate particulară — România — trebuie să ia în considerare atât tendințele generale regionale semnalate, cât și, sau mai ales, particularitățile contextului social în discuție i.e., modele culturale-normative, sistem de organizare socio-politică, perioada de tranziție, etc. În cazul nostru, acțiunea conjugată a ele-

mentelor de mai sus poate da seama de configurația actuală a familiei și de tendințele viitoarelor ei evoluții. Cert este că, în condițiile actualelor transformări, România, păstrându-și un anumit grad de specificitate, tinde să se încadreze în modelul socio-demografic european al familiei, făcându-se simțită nevoia unei regândiri, redefiniri a familiei, și a rolului ei, de către indivizi. Ulterioarele studii ce vor fi poate întreprinse vor trebui să se concentreze asupra modului în care acest proces al redefinirii, redimensionării, reconsiderării familiei — în funcție de noul model de organizare social, politică și economică — are loc.